

У статті проаналізовано проблеми та напрями самоосвітньої діяльності педагога, розкрито сутність, основні характеристики самоосвіти та різні підходи до її організації.

В статье проанализированы проблемы и направления самообразовательной деятельности педагога, раскрыта сущность, основные характеристики самообразования и различные подходы к ее организации.

The paper analyzes the problems and ways of self education teacher, the essence, the main characteristics of self-education and different approaches to the definition.

УДК 371.14

САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

В. І. Мирошніченко

Третє тисячоліття відзначається стрімким зростанням значущості науки і освіти в житті людства та кожної особистості. Наука і освіта вирішують конкретні життєві проблеми людини, тому вони повинні бути на часі, тобто реформуватися.

Поняття самоосвіти розглядається в аспекті професійної підготовки, воно охоплює не лише професійні знання, а і здатність ефективно їх використовувати. Із цим поняттям пов'язуються особистісні риси, необхідні для досягнення мети в конкретних професійних умовах.

Проблема самоосвіти вчителя є багатогранною. Її значущість (у навчанні) знайшла своє відображення як у класичній педагогічній спадщині (Ф.-А.Дістервег, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський), зарубіжній педагогічній науці (І. Г. Герде, В. Оконь та ін.), так і у вітчизняній науковій думці (В. К. Буряк, В. А. Козаков та ін.).

Самовдосконалення особистості засобами навчання привертає увагу багатьох дослідників. Сутність, структуру та зміст самоосвіти обґрунтовано у працях О. І. Кочетова, П. Г. Пшебильського, Є. П. Тонконової, Я. С. Турбовського. Психологічні основи самоосвіти (мотиви, готовність) досліджені О. Я. Аретом, В. К. Буряком, А. К. Громцевою, Ю. М. Кулюткиним, Н. О. Половниковою, Л. І. Рувінським, П. С. Сухобською, А. В. Усовою. Питання професійної самоосвіти, зокрема застосування психолого-педагогічних знань у самоосвітній діяльності вчителя, самоосвіта молодого вчителя як умова вдосконалення його професійної діяльності та неперервності його освіти розкриті М. М. Заборщикою, Б. П. Зязіним, Д. А. Казихановою, І. Л. Наумченко. Проблема оптимізації взаємозв'язку післядипломного на-

вчання та самоосвіти вчителів у системі підвищення кваліфікації висвітлено Н. В. Косенко, Ю. В. Кричевським, В. І. Кубинським, В. Б. Новичковим, Т. М. Симоною, П. В. Худоминським.

У педагогічній науці розробляється концепція розвитку особистості фахівця, у якій визначені основні напрями формування професійної компетентності на основі самоосвітньої діяльності:

1. Формування особистісного стилю діяльності у результаті динамічної зміни системи виконання;

2. Становлення професійного світогляду на основі самовдосконалення особистості;

3. Становлення професійної культури фахівця внаслідок зміни когнітивних, емоційних і практичних компонентів діяльності, перетворення впливу на об'єкт у процесі взаємодії.

Отже, проблема самоосвітньої діяльності охоплює широкий спектр питань. Проте питання її організації для вчителів у системі підвищення кваліфікації та чинників, що впливають на її динаміку, є практично не розробленими і потребують комплексного вивчення та створення якісної нової моделі самоосвітньої діяльності вчителя [2, с.23].

Метою даної статті є висвітлення деяких особливостей самоосвітньої діяльності вчителя в контексті особистісно орієнтованої освіти.

Одним із аспектів цього питання є самоосвітня діяльність учителя в контексті особистісно орієнтованої освіти та формування на цій основі відповідних компетентностей. Самоосвітня компетентність включає формування самостійності, спостережливості, відповідальності, самоорганізації, креативності. Світосприймання

та специфіка педагогічної діяльності проявляється в умінні виявляти різноманітні форми активності. Для вчителя важливим є володіння ІКТ. При організації навчання, орієнтованого на формування ключових компетентностей учителя, слід мати на увазі, що розвиток навчальних здібностей учня відбувається не тільки шляхом оволодіння нормативною діяльністю, а й постійного збагачення інтелекту, перетворення суб'єктивного досвіду на джерело власного розвитку. Основним результатом формування ключових життєвих компетентностей повинно стати формування пізнавальних здібностей і вмій здобувати потрібну інформацію протягом усього власного життя. При формуванні ключових життєвих компетентностей необхідно управляти мотиваційними процесами. Проблема мотивації – одна із складних проблем; на перший план висуваються пізнавальні та соціальні (інтерес, самоповага, самотворення) мотиви. Необхідно враховувати, що самоосвітня компетентність тісно пов'язана із ключовими, як системою здібностей, що забезпечують особистості можливість успішно вирішувати всі життєві завдання та проблеми на рівні життєтворчості, тому вони мають предметний характер, формування яких відбувається в комплексі при вивченні багатьох загальноосвітніх дисциплін. Можна виділити основні етапи процесу формування ключових життєвих компетентностей майбутніх фахівців: формування базових умінь і навичок (початковий); розробка творчих завдань із застосуванням знань у всіх аспектах трудової підготовки (основний); моделювання типових ситуацій у навчальній діяльності (закріплюючий); оцінка та самооцінка рівня сформованості ключової життєвої компетентності за визначеними критеріями (підсумковий). Основою самоосвітньої діяльності є такі фактори як самоаналіз, самоспостереження, самокритичність, самоорганізація, самоконтроль, самооцінка та ін.

Теоретико-методичні аспекти формування самоосвітньої життєвої компетентності включають методологічні, філософські, психологічні основи та інноваційні підходи до сучасної освіти.

У сучасній особистісно орієнтованій освіті враховуються зміни ціннісних пріоритетів, особлива увага акцентується на самоактивності особистості, що сприяє розвитку саморегуляції та самокритичності у прийнятті самостійних рішень. Зміни, що відбуваються в суспільстві, відбиваються і на поведінці молодих людей, які перебувають на стадії професійного самовдосконалення.

Внутрішній світ, система моральних і духовних цінностей людини визначається передусім об'єктивними факторами, але поряд із цим вона, при її власній активності, є суб'єктом виховання. Людина – суб'єкт, який творить сам себе, вона може змінити або відкинути несприятливі обставини, виробити власні варіанти досягнення життєвих цілей, стати господарем у своєму духовному світі. Це потребує максимуму зусиль, але лише напружена праця, повага і вимогливість, довіря і контроль формують відповідальність, свідомість і самостійність. Як відомо, джерелом активності особистості є потреби, які відіграють головну роль [1, с. 38].

Мотиви визначають поведінку та діяльність людини, вони лежать в основі вчинків, є показником рівня моральної свідомості та статусу особистості в колективі. Мотиви, інтереси, потреби впливають на поведінку людини, але є ще один фактор, що має вирішальне значення, – це те, наскільки вона готова керуватися тими чи іншими інтересами, яка у неї установка на здійснення даного виду діяльності. "У випадку наявності якоїсь потреби в разі її задоволення, – пише відомий психолог Д.Н. Узнадзе, – у суб'єкта виникає специфічний стан, який можна охарактеризувати як готовність, як установку на здійснення певної діяльності, спрямовану на задоволення її актуальної потреби" [5, с.110].

Система установок, значущих для особистості, складає її ціннісну орієнтацію. Внутрішньо вільною в суспільстві людина стає тоді, коли, усвідомивши свою роль і місце у здійсненні мети, робить мету й ідеали цінностями свого особистого життя, працює та живе для їх здійснення за своєю власною волею і бажанням. У зв'язку із цим доцільно звернути увагу на спрямованість особистості, яка визначається як система домінуючих мотивів і як система потреб, інтересів і переконань. Спрямованість, за визначенням М. І. Макарова, виступає як проблема ставлення індивіда до цінності: "Спрямованість відповідає на запитання, які об'єктивні цінності складають для індивіда особистісний зміст, стаючи внутрішніми потребами особистості". На основі даних дослідження вважаємо необхідним обґрунтування суспільно особистісної спрямованості, яка є провідним чинником особистісно орієнтованого виховання в учнівському колективі, що у свою чергу пов'язане з формуванням суб'єкт-суб'єктних відносин, установок, ціннісних орієнтацій, особистісної та соціально-колективістської спрямованості. Водночас, необхідною є вольова діяльність особистості, яка регулює її поведінку. Важливо підкреслити, що це відбувається відповідно до значущої, ціннісної мети,

яку вона ставить для себе як свідомо особистість. Цінності – регулятори діяльності, це усвідомлені уявлення суб'єкта про сутність важливого. Є декларовані ціннісні орієнтації та реальні цінності індивіда, тому існує поділ цінностей на соціальні та індивідуальні. Цей поділ умовний, колективні та особисті цінності можуть "переливатись" одна в одну. Але правильним, на наш погляд, є висновок, що в ході реалізації цінностей людина здійснює і реалізує саму себе.

Самоосвіта особистості відтворюється у відповідальному ставленні до професійної діяльності. Об'єктивуючись у діяльності, відповідальність виявляється у творчій активності, ініціативності, принциповості, в умінні зіставляти особистісні і колективні інтереси, у соціально необхідному самообмеженні, у готовності звітуватися перед суспільством, у саморегуляції та самоконтролі. Тому особистісно орієнтоване виховання у колективах включає виховання відповідальності як одного із важливих його компонентів. Відповідальність тісно пов'язана зі свідомим удосконаленням, самоосвітою. Психологія активності та педагогічний досвід уже нагромадили достатню кількість наукових фактів, які визначають найбільш ефективні методи цієї діяльності, бо лише в діяльності та через неї можливе самовдосконалення особистості. Чим сильніше людина переймається соціальною значимістю своїх дій, тим продуктивніше формуються елементи її самоорганізації та самовдосконалення. Внутрішня дисципліна, глибоке розуміння соціальних життєво важливих явищ допомагають ефективній реалізації інтелектуальних, фізичних, вольових та емоційних резервів особистості.

Результативність особистісно орієнтованого навчання значною мірою залежить від здібностей і нахилів особистості учня. Усі здібності до професії розкриваються та формуються у процесі відповідних видів діяльності, мають варіативний характер і високу пластичність. Це створює можливість виникнення компенсаторних механізмів, щоб замінювати одні здібності іншими. Особистісно орієнтована освіта включає в себе декілька компонентів: аксіологічний, когнітивний, діяльнісно-творчий. Підвести учня до творчого рівня в освітній діяльності – найважливіше завдання вчителя.

Створення сучасної школи неможливе без належної підготовки кадрів. Саме тому система підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників має бути забезпечена необхідними програмами, навчальними матеріалами та іншими ресурсами, щоб задовольнити освітню галузь необхідними кваліфікованими спеціалістами [2, с. 5-7].

Одним із найбільш ефективних засобів підвищення професійної компетентності вчителя вбачаємо саме самоосвітню діяльність. Професійна самоосвіта педагога – це постійне підвищення професійної компетентності та неперервне вдосконалення якостей особистості.

Сучасна педагогіка дає широкий спектр форм і методів діагностики рівня педагогічної майстерності (анкети, опитувальники, тести, програми), які допоможуть визначити рівень методичної підготовки педагогічної майстерності вчителя. Саме тому особливого значення надаємо програмам самоосвітньої діяльності вчителя, які включають вдосконалення суспільно-політичних знань, ознайомлення із найбільш визначними досягненнями різних наук, збагачення літературних і естетичних уявлень, знайомство із новими тенденціями та явищами культурного життя. Особливо важливе місце займає поповнення знань із предмета, що викладається, ознайомлення із новітніми науковими даними, розвиток педагогічних, психологічних і методичних знань та вмінь, що можливо лише при вивченні із відповідної нововиданою літературою і регулярному читанні періодичних видань.

За словами Сухомлинського, "...немає людей більш допитливих, невгамовних, більш одержимих думками про творчість, як учителі". Оскільки творчість – "це діяльність, результатом якої є щось якісно нове, неповторне, оригінальне і навіть суспільноунікальне", то кожного керівника закладу чи методиста турбує питання: як сформулювати здібність до творчої роботи, і як підтримувати рівень творчості.

Творчому зростанню вчителя сприяє постійна самоосвітня діяльність у поєднанні із стимулюючими факторами. Психологи доводять, що кожна особистість потребує досягнень, більш того, устремління до успіху – процес керований, а до самовдосконалення – природний, даний нам від народження. Стимулювання діяльності творчого вчителя є однією із функцій адміністрації школи. Причому можна виділити зовнішні стимули, які сприяють розвитку творчої активності і є провідними. Для вчителя особливо великого значення набувають такі стимули: повага жителів міста (села) і членів колективу, співпраця з учнями та колегами, доброзичливі стосунки з адміністрацією, підвищення кваліфікації, творча атмосфера у колективі, використання досвіду інформаційної діяльності тощо.

Не останню роль серед умов, що впливають на розвиток творчої особистості, відіграють морально-психологічні умови у школі – відсутність конфліктів, атмосфера взаємоповаги, гордості за свою професію та пошани до неї. Керівник навчаль-

ного закладу повинен розпізнати творчі здібності вчителя, підтримати його і спрямувати діяльність у потрібному напрямку. Навчання вчителя не може мати зупинок, воно безперервне. Конкретний зміст і форми самоосвіти вчителя залежать від багатьох обставин: віку, педагогічного стажу, предмета, що викладається, індивідуальних інтересів і захоплень, віку та рівня підготовленості учнів, із якими вчитель працює, атмосфери педагогічного колективу та ін. Самоосвіта вчителя – необхідна умова ефективності педагогічної діяльності. Як справедливо зазначив К.Д.Ушинський, "учитель живе до тих пір, доки вчиться, як тільки він перестає вчитися, у ньому вмирає вчитель".

Самовдосконалення як соціальний процес базується на вимогах суспільства та професії до особистості фахівця. Вимоги, що висуваються спеціалісту, повинні бути вище тих можливостей, що має людина (Бодальов О.). Ще однією важливою передумовою процесу самовдосконалення є ставлення самого фахівця до вимог, що висуваються. Якщо він байдужий до них, розвиток особистості неможливий. Необхідно формувати самосвідомість людини як творчого професіонала. Зміст такої підготовки ґрунтується перш за все на гуманістичному уявленні про завдання професійної діяльності, бажаних якостях людини, зокрема її фахової свідомості та мислення, творчих активних дій у рамках відведеної компетенції.

Структура процесу самовдосконалення складається із 4-ох етапів:

- ◆ самоусвідомлення та прийняття рішення здійснювати процес самовдосконалення;
- ◆ планування та розроблення програми самовдосконалення;
- ◆ безпосередня практична діяльність стосовно реалізації поставлених завдань, пов'язаних із роботою над самим собою;
- ◆ самоконтроль і самокорекція цієї діяльності.

Професійне самовдосконалення педагога здійснюється через самоосвіту, активну участь у різноманітних методичних заходах, що проводяться в навчальному закладі чи в районі, місті, та самовиховання. Самоосвіта педагога – це провідна форма вдосконалення професійної компетентності, що полягає в засвоєнні, оновленні, поширенні та поглибленні знань, узагальненні досвіду шляхом цілеспрямованої, системної самоосвітньої роботи, спрямованої на саморозвиток і самовдосконалення особистості, задоволення власних інтересів і об'єктивних потреб освітнього закладу.

Із появою в роботі вчителя комп'ютера та Інтернету значно підвищуються можливості педагогічної самоосвіти. У зв'язку із появою нових засобів самоосвіти у педа-

гога з'явилися нові теми, цікаві завдання та способи їх розв'язання, нові способи самореалізації, наприклад, створення:

- ◆ електронних уроків, посібників;
- ◆ тестового матеріалу в електронному вигляді;
- ◆ стандартного поурочного планування із теми чи групи тем;
- ◆ комплекту дидактичного матеріалу із предмета: самоосвітні, практичні, контрольні роботи;
- ◆ комплекту роздаткового матеріалу із предмета;
- ◆ термінологічного словника із предметної теми, розділу;
- ◆ тематичних класних годин, батьківських зборів чи позакласних заходів;
- ◆ навчальних проектів;
- ◆ пакету олімпіадного матеріалу для підготовки учнів;
- ◆ особистої методичної веб-сторінки;
- ◆ бази даних питань і задач із предмета;
- ◆ електронної бібліотеки творів художньої літератури згідно із програмами.

При цьому важливим є зв'язок самоосвіти із практичною діяльністю педагога. Результатом самоосвіти повинне стати підвищення якості навчально-виховного процесу.

Отже, самоосвітня діяльність учителя в умовах особистісно орієнтованої освіти повинна озброїти його вміннями зробити кожну дитину успішною. Саме тому основною метою самоосвіти є досягнення бажаного рівня професійної компетентності шляхом оновлення та удосконалення наявних у педагога знань, умінь і навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк В. В. *Розвиток соціально-педагогічних ідей в Україні (кінець XIX ст.)* / В. В. Борисюк / *Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: зб. наук.-метод. пр.* – Київ-Житомир, 1999. – 188 с.
2. *Оцінювання знань учнів в умовах профільного навчання* / [упор. Л. Ф. Пашко, Н. В. Корягіна, О. П. Коваленко, Л. І. Симоненко]. – Полтава : ПОІППО, 2008. – 212 с.
3. *Профільне навчання: досвід упровадження, інноваційні технології* / [упор. Л. Ф. Пашко, О. П. Коваленко, Л. І. Симоненко]. – Полтава : ПОІППО, 2008. – 200 с.
4. *Рогов Е. І. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие: В 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп.* / Е. І. Рогов – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: *Система работы психолога с детьми разного возраста.* – 384 с: ил.
5. *Узнадзе Д. П. Психологические исследования* / Д. П. Узнадзе – М. : Наука, 1966. – 451 с.

Стаття надійшла в редакцію 29.09.2011 ■

Бібліографічний опис цієї статті:

Мирошниченко В. І. Самоосвітня діяльність учителя в контексті особистісно орієнтованої освіти / В. І. Мирошниченко // *Постметодика.* – 2011. – № 3(100). – С. 49–52.